

ION PETROVICI: TEORIA PARALELISMULUI PSIHOFIZIC

PARALELISMUL MINTE–CORP. SURSELE ȘI INTENȚIILE LUI PETROVICI

MONA MAMULEA

Institutul de Filosofie și Psihologie „C. Rădulescu-Motru” al Academiei Române

Mind–body parallelism. Petrovici’s sources and goals. The first doctoral dissertation in philosophy defended in Romania in 1905 was at first extensively criticized for its “metaphysical leap”, then almost totally neglected by the local historians of philosophy. Moreover, the young author’s arguments were often misunderstood by critics and tagged as anti-science. In the following paper, I will comment on the author’s intentions and compare his version of mind-body parallelism with that conveyed in some of the 19th century scientific works.

Keywords: mind–body problem in 19th century; identity hypothesis; psychophysical parallelism; mind–body causality.

În 1905, când Petrovici își susținea teza de doctorat, existau puține preocupări în România cu privire la problema minte–corp, văzută prin prisma noilor cercetări de psihologie experimentală. Primul laborator de psihologie experimentală din România fusese înființat la Universitatea din Iași de către Eduard Gruber, în anul 1893, după ce își susținuse doctoratul cu Wundt pe tema culorilor (*Experimentelle Untersuchungen über die Helligkeit der Farben*)¹. Gruber fusese sprijinit de Maiorescu în obținerea unei burse de cercetare pedagogică, dar interesul său pentru psihologie l-a determinat să utilizeze finanțarea în acest scop. Tot în 1893, Gruber a început să țină la Facultatea de Litere și Filosofie din Iași, ca suplinitor al lui Găvănescu, primul curs de psihologie experimentală din România.² În București lucrurile s-au mișcat ceva mai lent. După succesul de care s-au bucurat cele 12 prelegeri de psihologie experimentală pe care le-a ținut Alfred Binet la Universitatea din București, în 1895³, Rădulescu-Motru, care își susținuse doctoratul cu Wundt în 1893, a început să țină la București (din anul 1897) cursul *Elemente de psihologie experimentală*. Cursul său nu a beneficiat însă și de un

¹ Despre modul în care și-a conceput și utilizat Gruber laboratorul, vezi Aurel Stan, *Eduard Gruber – Întemeietorul psihologiei experimentale în România*, pp. 73–78.

² Aurel Stan, *Eduard Gruber...*, pp. 97–98. Din păcate, moartea neașteptată și prematură a lui Gruber în 1896 a pus capăt acestei inițiative.

³ Vezi pentru mai multă informație Marian Bejat, *Geneza psihologiei ca știință experimentală în România*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1972, pp. 182–196, cap. „Un curs de psihologie experimentală ținut de Alfred Binet în România (București, 1895)”.

laborator înainte de 1906 (trecuse deja un an de la doctoratul lui Petrovici), când Motru ar fi reușit în sfârșit, după multe insistențe, să obțină finanțarea necesară.⁴

Paralelismul psihofizic era asociat cu nume științifice de prim rang, precum Fechner, Helmholtz, Wundt și Mach, și făcuse deja carieră în deceniile care au precedat cercetarea doctorală a lui Petrovici. (Dintre aceștia, doar Wundt este prezent în teza lui Petrovici.) Dar și la începutul secolului al XX-lea el rămăsese încă o opțiune viabilă pentru psihologia științifică sau pentru filosofii care nu agreau nici vechiul dualism de tip cartezian, nici explicația epifenomenalistă dată de materialism. În *Enciclopedia britanică* din 1911, Thomas Case (1844–1925), profesor de filosofie la Oxford, scria că lucrarea lui Fechner de psihofizică i-a atras atât pe psihologi, cât și pe filosofi datorită „modului inovator în care a conceput relațiile dintre fizic și psihic”, mod care „aproape că a revoluționat metafizica minte–corp”.⁵ În România, concepția wundtiană a paralelismului psihofizic fusese prezentată și comentată de Rădulescu-Motru în 1898 și implicit la cursurile sale.⁶ Tot Rădulescu-Motru îl amintise anterior (1893) și pe Fechner, considerându-l inițiator al paralelismului „între spirit și corp”, iar pe Wundt – cel mai important continuator al lui.⁷ Articolul lui Rădulescu-Motru din 1893, publicat în *Convorbiri literare* (debutul său propriu-zis în filosofie) era un răspuns la cartea lui Michăilescu, *Introducere la psihofizică*, unde teza paralelistă era combătută de pe poziții materialiste.⁸

Intenția lui Petrovici nu a fost să gândească paralelismul psihofizic în continuitatea concepțiilor lui Fechner sau Wundt (pe Fechner probabil că nici nu îl citise pe atunci⁹), ci să găsească cea mai „plauzibilă” metafizică monistă care să fie compatibilă

⁴ Vezi nota asupra ediției pe care C. Rădulescu-Motru a scris-o la primul volum al seriei de *Studii filosofice*; acesta conține doar texte semnate de el, unele dintre ele fiind fie completări la prelegerile sale de psihologie de la Universitate, fie prelegeri reproduse ca atare (*Studii filosofice*, vol. I, București, 1907, pp. V–VI). Numele complet al revistei apărute sub direcțiunea lui Motru este: *Studii filosofice, în special: Revistă pentru cercetările de psihologie teoretice și aplicate la știința dreptului, pedagogie și sociologie*.

⁵ Thomas Case, „Metaphysics”, în *Encyclopedia Britannica*, vol. 18, 11th ed., Cambridge, Cambridge University Press, 1911, pp. 224–253. *Apud* Heidelberg, *Nature from Within...*, p. 169. Thomas Case era incredincinat totodată că teoria lui Fechner conține în ea „soluția filosofiei prezente”.

⁶ O descriere găsim în *Problemele psihologiei*, 1898, la pp. 92–93: „Prin paralelism psiho-fizic el [Wundt] nu înțelege cătuși de puțin existența a două substanțe deosebite, una *materia* și alta *sufletul*, care ar corespunde una alteia, cum admitea vechea metafizică; ci prin *paralelism* Wundt înțelege numai deosebirea în *punctul de vedere*, după care una și aceeași lume se poate analiza științificește. Fiind una și aceeași lume, și numai punctul de vedere fiind deosebit, este natural atunci ca să existe o relațiune strânsă, un fel de paralelism, între legile descoperite de psiholog și între cele descoperite de naturalist. Acest paralelism îl numește Wundt «paralelismul psiho-fizic»”.

⁷ Vezi „Cauzalitatea mecanică și fenomenele psihice”, II, p. 174.

⁸ Pentru Michăilescu, paralelismul psihofizic este o teorie greșită, căci originea fenomenelor mentale trebuie căutată la nivelul sistemului nervos. „E oare cu puțință (scrie el) să ne închipuim, măcar, că fenomenele psihice merg doar «paralel» cu fenomenele vitale, că ar avea, adică, numai o simplă sinergie, dar că altminteri ar fi de altă origină sau cauzalitate decât aceea pe care pe care o vedem că se petrece în modificarea simultană a materiei noastre nervoase?... Chestiunea nu mai e de *sistemă*, ci de logică elementară.” Ștef. C. Michăilescu, *Introducere la psihofizică*, pp. 226–227. Lucrarea lui Michăilescu a avut un oarecare ecou, dar acesta s-a datorat, probabil, faptului că era o vastă critică la adresa unei celebre conferințe a fiziologului Du Bois-Reymond (din 1872), tradusă de însuși Maiorescu pentru *Convorbiri literare*.

⁹ Toate lucrările utilizate de Petrovici în teza sa sunt ediții în limba franceză (Fechner nu fusese tradus în franceză). Într-o scrisoare din 22 noiembrie 1905 către Maiorescu, Petrovici, care pe atunci studia la

atât cu estetica transcendențială (sau cu ceea ce accepta el din aceasta), cât și cu ultimele rezultate ale științelor minții. Printre cele mai importante surse ale sale se numără Alexander Bain și Harald Høffding, amândoi preocupați de neuropsihologie. Alexander Bain, fondatorul revistei *Mind* (1876), a întreprins chiar cercetări care urmăreau identificarea corelatelor fizice ale conceptelor abstracte. Cât despre Høffding, acesta a fost descris în prefața lui Pierre Janet de la prima ediție în limba franceză a lucrării sale de introducere în psihologia fundamentată pe experiență¹⁰ ca un urmaș al lui Spinoza și Kant, dar, totodată, un savant care nu a neglijat nimic din rezultatele științifice ale anatomiei, fiziologiei și psihologiei experimentale.¹¹ În lucrarea amintită, Høffding a respins atât termenul de monism, cât și termenul de paralelism pentru concepția care consideră că mintea și corpul sunt două expresii ale uneia și aceleiași existențe, propunând în schimb *ipoteza identității*. (Idea identității ca atare nu era nouă, căci fusese propusă înainte de Fechner.) Monismul prezenta pentru Høffding inconvenientul de a fi fost folosit de Haeckel pentru a desemna o teorie vagă și lipsită de rigoare, iar paralelismul, considera el, induce în eroare prin faptul că lasă impresia că mintea și corpul ar fi două serii evolutive complet separate.¹² Petrovici a fost sedus de această ipoteză a identității și de metafora pe care Høffding i-a asociat-o, aceea a două limbi diferite care exprimă unul și același gând.¹³ Bain de asemenea propusese identitatea între minte și corp. Pentru el, toate faptele mentale sunt în același timp și fapte fizice. Soluția care ne permite să gândim problema minte–corp într-un mod coerent cu rezultatele cercetărilor, credea Bain, este să renunțăm la a asuma că mintea este o entitate distinctă, având o existență separată. Mintea nu funcționează nicăieri de una singură. Ceea ce vedem în acțiune este un complex inseparabil constituit din minte și corp pe care ar fi mai corect să îl numim *mintea-corpul*.¹⁴

Deși a fost prima teză de doctorat în filosofie susținută la o universitate din România – și chiar a produs reacții critice destul de dure în epocă (din partea lui G. Bogdan-Duică și D. C. Nădejde, la care autorul a răspuns detaliat)¹⁵, teza de doctorat a lui Petrovici rareori a ajuns să fie tratată (sau măcar amintită) în vreo istorie a filosofiei.

Leipzig, dădea de înțeles că încă nu are o „cunoaștere serioasă” a limbii germane. Scrisoarea al cărei original se află la BAR, a fost reprodusă în N. Scurtu (ed.), *Titu Maiorescu în corespondență cu Ion Petrovici. Completări edificatoare*, București, Editura Ars Docendi, 2017.

¹⁰ *Psykologi i Omrids på Grundlag af Erfaring* (1881), tradusă în franceză cu titlul *Esquisse d'une psychologie fondée sur l'expérience* (1900).

¹¹ Pierre Janet, „Préface” la Harald Høffding, *Esquisse d'une psychologie fondée sur l'expérience*, 1909 [1900], p. IV.

¹² Harald Høffding, *Esquisse d'une psychologie fondée sur l'expérience*, 1909, pp. 86–87.

¹³ „Totul se întâmplă ca și cum unul și același gând ar fi exprimat în două limbi” (Høffding, *Esquisse...*, 1909, p. 85). În înțelegerea lui Petrovici: „Prin urmare, aceste două lumi cu desăvârșire separate sunt două aspecte ale unei singure substanțe care se manifestă, prin ele, întocmai – după expresia lui Høffding – ca o creatură care ar întrebuința două limbi (Petrovici, *Paralelismul...*, p. 73).

¹⁴ Vezi A. Bain, *Mind and Body...*, pp. 131–133.

¹⁵ Disputa dintre Petrovici și Bogdan-Duică, găzduită în perioada 1905–1906 de *Revista generală a învățământului*, a fost republicată în *Studii de istorie a filosofiei Românești*, XVI: *Relația minte–corp*, pp. 185–210. Pentru disputa cu D. C. Nădejde, vezi mai multe în Titus Lates, „De la *Paralelismul psihofizic* până «Dincolo de zări»”, în numărul de față al *Revistei de filosofie*.

Nicolae Bagdasar, în articolul dedicat lui Petrovici din lucrarea care îl omagiază pe acesta din urmă, *Istoria filosofiei moderne* (V), nu face mai mult decât să menționeze titlul¹⁶, ca și cum nimic de acolo nu ar fi putut fi recuperat pentru gândirea de mai târziu a autorului omagiat. În volumul al II-lea al masivei lucrări istoriografice coordonate de Nicolae Gogoneață, teza lui Petrovici a fost menționată fără trimitere la versiunea tipărită din anul 1905 (ci doar la articolul negativ al lui G. Bogdan-Duică, căruia i-ar fi „atras atenția”¹⁷), după care a fost evaluată sumar drept o „interpretare spiritualistă a existenței”.¹⁸ La fel, articolul „Spirit și corp” din 1906 (în două părți – publicat de Petrovici ca răspuns la întâmpinarea critică a lui Bogdan-Duică), are potrivit exegetului „vădite accente spiritualiste”. Aceasta în condițiile în care Petrovici însuși, în teza din 1905, se distanța explicit de poziția spiritualistă, care s-ar fi îndepărtat prea mult de idealismul kantian din care s-a desprins, ajungând să identifice sufletul cu lucrul în sine.¹⁹ Dintr-un motiv sau altul, teza lui Petrovici nu a fost socotită o lucrare suficient de relevantă pentru a fi inclusă în volumul academic din 2006, de *Opere filosofice*.²⁰

Teza lui Petrovici a lăsat în urma sa fie critici pătimașe, fie răceală. Ea poate ar fi avut o soartă mai bună dacă s-ar fi putut trece peste caracterul ei inaugural (*prima* teză de doctorat în filosofie din România), sau peste răfuielele personale cu somitatea care a coordonat-o – și ar fi fost tratată drept ceea ce este: poziționarea personală, una destul de muncită și argumentată, a unui tânăr de 23 de ani, „confiscat” și el de Kant și pornit în căutarea unui sistem metafizic compatibil cu idealismul, care să îi explice în mod coerent relația dintre fenomenele mentale și fenomenele fizice. Este, practic, prima opțiune filosofică exprimată public de Petrovici, dacă facem abstracție de disertația de licență din 1904, *O problemă de filosofie*, publicată cu o prefață de Titu Maiorescu. Bogdan-Duică, pe atunci aflat la maturitate și cu destulă faimă în cercurile culturale, i-a reproșat cu o oarecare emfază că s-a bazat pe surse marginale, că a făcut abstracție de cele mai noi cercetări științifice în domeniu (mai ales de cele psihologice) și (destul de dur) că „preferă să rămâie în marginile speculației necontrolate de știința naturii”. Reproduc mai jos două fragmente pe care le voi lua ca un punct de plecare al discuției ce urmează:

[... teza] ar fi meritat mai degrabă aprobarea ce i s-a dat [de către Maiorescu] dacă ar fi privit chestiunea drept ce este în rândul întâi, adică o chestie capitală de psihologie, dacă ar fi tratat-o deci ca un capitol de psihologie, nu ca o chestie de psihologie istorică, dacă s-ar fi mărginit la modurile serioase cum chestiunea este văzută astăzi, dacă ar fi făcut astfel loc unor discuții mai largi, mai concrete, interesante și

¹⁶ N. Bagdasar, „Ion Petrovici”, p. 123.

¹⁷ De fapt, Bogdan-Duică a ținut să precizeze că nu ar fi citit cartea dacă autorul nu i-ar fi trimis-o personal acasă. Bogdan-Duică, „Întâia teză română pentru doctorat în filosofie”, p. 190.

¹⁸ Vezi Vasile Vetișanu, „Ion Petrovici”, în *Istoria filosofiei românești*, II, 1980, pp. 565, 566.

¹⁹ Ioan Petrovici, *Paralelismul...*, p. 62.

²⁰ Ion Petrovici, *Opere filosofice*, ed. de Gh. Vlăduțescu, Alexandru Boboc, Florin Frunză, Sabin Totu, București, Editura Academiei Române, 2006. Teza a fost inclusă însă în culegerea: Ion Petrovici, *Filosofie și metafizică*, ediție critică, text stabilit, studiu introductiv, note și comentarii de Adrian Michiduță, Craiova, Aius Print, 2007.

pentru noi, cetitorii nefilosofici, nu numai pentru cei ce s-au îngrijit să nu uite nimic din istoria filosofiei.²¹

[...] întrebam ce poate zice filosoful paralelismului extrem, care neagă legătura evidentă dintre un fapt psihic, senzația, și altul fiziologic-chimic, anterior și indispensabil, deci cauzal, care nu-i psihic?²²

Pentru Bogdan-Duică, care deja rezolvase în ceea ce-l privește problema minte–corp în favoarea materialismului epifenomenalist²³, teoria paralelismului psihofizic trebuia tratată în perspectiva psihologiei științifice, prin urmare se simțea îndreptățit în nemulțumirea sa că autorul disertației nu a recurs la cele mai noi cercetări în domeniu. Această chestiune merită discutată mai departe, căci e vorba aici, pe de o parte, de chiar originea teoriei în discuție, iar – pe de altă parte – de modul în care Petrovici intenționa să o pună la lucru (mod care nu avea nicio legătură cu psihofizica sau psihofiziologia, dar care trebuia totuși să fie coerent cu rezultatele acestora).

O distincție pe care Petrovici nu o face explicit în teză (nici Bogdan-Duică în cronica sa) – și care poate că ar fi lămurit anumite puncte ale controversei dintre cei doi – este aceea dintre paralelismul psihofizic ca *metodă* și paralelismul psihofizic ca *explicație*. Nu doar că cele două au mize foarte diferite, dar numai unul dintre ele (și anume paralelismul psihofizic ca explicație) poate fi considerat în sens strict o *soluție* la problema minte–corp. Ca metodă, paralelismul psihofizic abordează fenomenele psihice și fenomenele mentale sub raportul concordanței dintre acestea și nu se întreabă „de ce” sunt corelate sau „ce” anume le asigură concordanța. Este o abordare strict științifică. Petrovici s-a referit în câteva rânduri la „concomitențele” dintre fenomenele fizice și cele mentale, pe care știința (psihofizica și psihofiziologia) trebuie să le înregistreze, fără a avea însă îndreptățirea de a le deriva cauzal pe unele din celelalte.²⁴ Astfel de cercetări cantitative își aveau pentru Petrovici rostul și importanța lor. Dar este greșit, credea el, să căutăm *sediul* fenomenelor mentale în structurile organice ale creierului sau să stabilim legături cauzale între fenomenele fizice și cele psihice. Această poziție era destul de comună printre filosofii neokantieni și psihologii secolului al XIX-lea. Lange, de exemplu, scrisese că nu este rezonabil să gândim că un organ precum creierul „produce o abstracțiune psihologică”, iar aceasta din urmă se transformă mai apoi în acțiune fizică, concretă.²⁵ Petrovici nu a amintit în teză opiniile lui Lange din monumentală sa *Istorie a materialismului*. Dar l-a utilizat constant pe Bain, care demonstrase, și el, că nu putem gândi coerent cauzalitatea minte–corp, căci ar trebui să presupunem că lanțul de reacții fizice declanșat de stimul se sfârșește abrupt într-un vid fizic ocupat de o „substanță imaterială”

²¹ Bogdan-Duică, „Întâia teză română pentru doctorat în filosofie”, p. 188.

²² Bogdan-Duică, „Întâia teză română pentru doctorat în filosofie. Cuvântul din urmă”, p. 207.

²³ „... eul nostru se formează în noi și prin noi, cu încetul (în condiții care se descriu în psihologii), și, după o comparație admirabilă a lui Ziehen, ca o scoică de melc pe care, după ce a secretat-o, melcul o poartă pretutindeni cu sine ...”. Bogdan-Duică, „Întâia teză română pentru doctorat în filosofie. Cuvântul din urmă”, p. 208.

²⁴ Vezi de exemplu, Ioan Petrovici, *Paralelismul...*, pp. 42–43, 47–48.

²⁵ F. A. Lange, *The History of Materialism*, III, p. 133.

– pentru ca mai apoi această „substanță imaterială” să își comunice rezultatele către celălalt țărnm fizic, determinând un răspuns activ: „două țărnmuri materiale cu un ocean imaterial între ele”.²⁶ Proiectul științific al raportului minte–corp nu legitima deci asumarea cauzalității fizico-psihiice. Dar el nu legitima nici *căutarea unui fond substanțial comun pentru fenomenele fizice și mentale*. Petrovici tocmai acest lucru din urmă l-a avut în vedere, într-un demers pe care nu îl putem numi nici de psihologie științifică (cum l-ar fi dorit Bogdan-Duică), nici de istorie a psihologiei, ci pur și simplu metafizic. Mai mult, unul care se revendică direct de la Spinoza, adaptat în cele din urmă la „apriorismul” lui Kant și făcut compatibil cu psihofizica și psihofiziologia. Am putea spune că tânărul Petrovici era de pe atunci în căutarea unei *credințe metafizice* care să împace și rațiunea, și faptele empirice. Totuși, în ultimă instanță, nu doar autorul tezei, ci și criticul ei au o înțelegere metafizică a relației minte–corp. Primul, pentru că pune concordanța dintre fenomenele mentale și fenomenele corporale pe seama unui real substanțial non-fenomenal; cel de-al doilea, pentru că vorbește în numele unui materialism ontologic conform căruia mintea este un fel de „secreție” a creierului, așa cum foarte vizual se exprimase Vogt într-o descriere ajunsă celebră.²⁷

Dacă paralelismul psihofizic ca *metodă* este studiul științific, cantitativ, al corelațiilor dintre fenomenele mentale și cele fizice în vederea stabilirii de legi, ca *explicație* el este o soluție la problema minte–corp; acesta din urmă tratează cele două seturi de fenomene ca pe două *aspecte* complementare (ale realului sau – cel mai adesea în filosofia oamenilor de știință – ale experienței); două fețe ale uneia și aceleiași monede. Fețele uneia și aceleiași monede nu trebuie gândite în termeni de cauzalitate reciprocă. Monismul neutru și teoria dublului aspect, ca poziții paralele privind problema minte–corp, își au sursele în filosofia oamenilor de știință din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Potrivit acestei înțelegeri, cele două serii de fenomene (mentale și corporale) se desfășoară în paralel, fără a se influența reciproc în vreun fel, iar concordanța lor este pusă fie pe seama unui substrat comun despre care nu se poate spune nimic, căci nu este dat ca atare experienței, fie pe seama experienței înseși. Pentru Petrovici, fenomenele mentale și cele corporale sunt aspecte eterogene ale unui real fundamental și incognoscibil, nedeterminat (dar nu în sine, ci prin absența minții care să-l determine, deci potențial determinabil), pe care îl numește „lucru în sine” – o poziție ontologică (în ceea ce privește interpretarea noumenului kantian) pe care a menținut-o toată viața. Deși istoria paralelismului psihofizic menționează numele lui Spinoza (care vorbea despre psihic și fizic ca despre două atribute ale Substanței)²⁸ și pe cel al lui Leibniz

²⁶ A. Bain, *Mind and Body...*, p. 131.

²⁷ „Toate acele capacități pe care le considerăm activități ale sufletului sunt doar funcții ale substanței cerebrale; sau, spus în termeni simpli, gândurile emană din creier așa cum bila este produsă de ficat sau urina, de rinichi” (*apud* Owen Chadwick, *The Secularization of the European Mind in the Nineteenth Century*, Cambridge, Cambridge University Press, 1975, p. 166).

²⁸ Vezi de exemplu W. Bernard, „Spinoza’s influence on the rise of scientific psychology: A neglected chapter in the history of psychology”, *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, 8(2), 1972, pp. 208–215.

(care a explicat consonanța dintre cele două prin artificiul armoniei prestabilite)²⁹, el își are practic sursele nu mai devreme de secolul al XIX-lea; însăși denotația lui este legată de disciplina inițiată și dezvoltată de Gustav Theodor Fechner. Originea termenului rămâne totuși neclară, căci Fechner nu l-a utilizat în lucrarea din 1860; după părerea lui Heidelberger, termenul ar fi fost consacrat fie de Alexander Bain, a cărui cunoscută lucrare *Mind and Body* din 1874 a fost tradusă în germană în același an, fie de Wilhelm Wundt.³⁰ Chiar dacă este o formă de paralelism minte–corp, paralelismul psihofizic este o formă adaptată la specificul problemelor cu care se confruntau în acea epocă cercetările psihofizicii sau ale psihofiziologiei, fiind legată și de eforturile de constituire a unei psihologii naturale, cantitative, experimentale.³¹ Petrovici a utilizat termenul în sensul larg, de paralelism minte–corp, iar Spinoza a fost, pentru el, cel mai important premergător.

Ceea ce aduce nou această versiune de secol al XIX-lea în direcția mai veche a paralelismului minte–corp este faptul că a fost propusă nu ca soluție ontologică, ci epistemologică la problema minte–corp, iar mulți savanți ai epocii au considerat-o compatibilă cu rezultatele cercetării științifice. Constituirea psihofizicii, al cărei certificat de naștere e considerată lucrarea lui Fechner din 1860, *Elemente der Psychophysik*, este, probabil, evenimentul care a impus în lumea științifică a secolului al XIX-lea această mai nouă versiune de paralelism minte–corp³²; iar ceea ce a făcut-o să fie pentru unii oameni de știință mai convenabilă decât monismul materialist al lui Büchner, Moleschott, Vogt ș.a. a fost, probabil, faptul că evita anumite consecințe epistemologice bulversante care decurgeau din exigența naturalismului mecanicist de a explica științific modul concret în care creierul produce conștiința. În acest sens, fiziologul Emil Du Bois-Reymond arăta-se în 1872, într-o conferință care a provocat celebra controversă *Ignorabimus*, că oricât de multe corespondențe psihofizice sau psihofiziologice ar stabili știința în laborator, modelul ei cantitativ nu îi permite să explice modul concret în care cea mai primitivă dintre senzații, în subiectivitatea ei, este constituită din condițiile ei materiale.³³ Psihofizica, așa cum a definit-o Fechner (drept știința exactă a relației de dependență funcțională dintre corp și suflet³⁴) promitea în primul rând să dea psihologiei o fundamentare mate-

²⁹ Vezi de pildă definiția paralelismului psihofizic din Andrew M. Colman (ed.), *A Dictionary of Psychology*: „O abordare a problemei minte–corp sugerată pentru întâia dată de filosoful german Gottfried Wilhelm Leibniz (1646–1716) la începutul secolului al XVIII-lea, o formă de dualism potrivit căreia procesele mentale și cele psihice sunt corelate perfect, dar fără să fie legate cauzal, precum mișcările a două ceasuri care stau unul lângă altul”.

³⁰ M. Heidelberger, *Nature from Within...*, p. 169.

³¹ Heidelberger este destul de radical în această privință: paralelismul psihofizic este *inovația* lui Fechner; toate celelalte teorii anterioare ar trebui să se numească, simplu, paralelisme. Heidelberger, *Nature from Within...*, pp. 168–169.

³² Heidelberger a remarcat că deși teoria lui Fechner a devenit larg cunoscută abia din 1860, cu *Elemente der Psychophysik*, primele menționări ale acesteia sunt mai vechi – ele datând încă din 1820. Vezi Heidelberger, *Nature from Within...*, p. 168.

³³ Emil Du Bois-Reymond, „Despre limitele cunoașterii naturei”, pp. 633–640.

³⁴ G. T. Fechner, *Elemente...*, pp. V, XI.

matică, iar nu să dezlege enigmele metafizicii spirit–materie. Încă din prefața Psihofizicii sale Fechner s-a grăbit să precizeze că disciplina omonimă *nu promite să ofere o soluție cu privire la natura fundamentală*, prin urmare lucrarea sa nu adoptă vreo poziție în favoarea vreuniei dintre cele două părți aflate în controversă – idealismul și materialismul.³⁵ Ca orice întreprindere experimentală, psihofizica este o disciplină empirică, iar metoda ei, ca să fie valabilă, nu permite altfel de concluzii decât cele care decurg din experiență. S-a vorbit adesea despre asemănările și deosebirile dintre monismul lui Spinoza și paralelismul lui Fechner, inclusiv despre faptul că diferențele sunt, poate, la fel de importante ca asemănările, dacă nu cumva chiar mai importante.³⁶ Distanța dintre doctrina spinozistă și paralelismul psihofizic al lui Fechner și al psihologiei experimentale incipiente este aceea dintre abordarea ontologică și cea epistemologică. Pentru Spinoza, cele două atribute ale substanței unice au realitate ontică, obiectivă. Pentru Fechner (ca și pentru Wundt, mai târziu), mintea și corpul sunt mai degrabă aspecte distincte ale experienței noastre decât proprietăți intrinseci ale realului.

Și ceea ce numim obiectiv cu privire la experiența simțurilor prin comparație cu percepția subiectivă nu este nicidecum ceva ce există în afara percepției; în schimb, ambele, ceea ce este obiectiv și ceea ce este subiectiv, sunt același fenomen, doar că înțeles în relații diferite... Ceea ce este obiectiv este un aspect al unui fenomen senzorial îndreptat către semenul nostru, ceea ce este subiectiv este un aspect îndreptat către propria minte. Totuși, *ambele sunt mai degrabă două aspecte, nu două lucruri* (subl. m).³⁷

Paralelismul psihofizic se prezenta deci, la Fechner (dar și la Wundt; vezi *supra*, nota 6), destul de diferit față de monismul lui Spinoza: percepțiile interne (fenomenele mentale, accesibile subiectului) și percepțiile externe (fenomenele fizice, accesibile speciei) sunt două aspecte (sau două puncte de vedere) ale uneia și aceleiași experiențe, iar nu două moduri diferite ale existenței sau două atribute intrinseci ale realului. Dar nici paralelismul psihofizic, așa cum a fost înțeles de oamenii de știință ai secolului al XIX-lea, nu a fost scutit de acuza „saltului mortal”³⁸; Mach chiar i-a reproșat lui Fechner derapaje care conduc la substanțializarea sufletului – perspectivă pe care el însuși s-a străduit să o evite atunci când și-a constituit propriul monism neutru, pornind de la teoria acestuia.³⁹ Petrovici era însă, în mod explicit, în căutarea unei *metafizici*, iar nu în căutarea teoriei cu „cel mai mic balast metafizic”. La el, mintea și corpul sunt *paralele la nivel*

³⁵ G. T. Fechner, *Elemente...*, p. XI.

³⁶ Vezi Walter Sprink (1912, teză de doctorat), Walter Bernard (1972), Michael Heidelberger (2004 [1993], pp. 113–114), Pietro Gori (2015, p. 179).

³⁷ G. T. Fechner, „Ueber die physikalische und philosophische Atomenlehre”, *apud* Heidelberger, *Nature from Within...*, p. 89.

³⁸ Acest salt mortal, după expresia lui Gori, constă în a atribui o valoare ontologică unei scheme logice a cărei utilitate stă doar în descriere și calculare; P. Gori, „Psychology without a soul, philosophy without an I”, p. 176. Pentru Heidelberger, dintre toate soluțiile propuse la problema minte–corp, teoria dublului aspect „are cel mai mic balast metafizic”; *Nature from Within...*, pp. 105–106.

³⁹ Vezi Pietro Gori, Pietro Gori, „Psychology without a soul...”, p. 171.

fenomenal, dar *identice la nivel noumenal*. El nu a negat în niciun caz legătura dintre fenomenele minții și fenomenele corpului, așa cum i s-a imputat (după cum nu a negat nici faptul că ceea ce numim minte nu poate apărea în lipsa a ceea ce numim materie organizată⁴⁰); dar legătura dintre cele două serii fenomenale nu este asigurată de o relație cauzală, ci de o unitate mai „profundă”, care nu este dată experienței.

BIBLIOGRAFIE

- Bagdasar, N., „Ion Petrovici”, în N. Bagdasar, Traian Herseni, S. S. Bârsănescu, *Istoria filosofiei moderne* [Omagiu Profesorului Ion Petrovici], vol. V, *Filosofia românească de la origini până astăzi*, București, Societatea Română de Filosofie, 1941, pp. 123–145.
- Bain, Alexander, *Mind and Body. The Theories of their Relation*, London, Henry S. King & Co., 1873.
- Bejat, Marian, *Geneza psihologiei ca știință experimentală în România*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1972.
- Bernard, Walter, „Spinoza’s influence on the rise of scientific psychology: A neglected chapter in the history of psychology”, *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, 8(2), 1972, pp. 208–215.
- Bogdan-Duică, G., „Întâia teză română pentru doctorat în filosofie” (1905), în *Studii de istorie a filosofiei Românești*, XVI: *Relația minte–corp*, coord. Alexandru Surdu, Mona Mamulea, Titus Lates, Mihai Popa, Viorel Cernica, București, Editura Academiei Române, 2019, pp. 187–190.
- Bogdan-Duică, G., „Întâia teză română pentru doctorat în filosofie. Cuvântul din urmă” [1906], în *Studii de istorie a filosofiei Românești*, XVI: *Relația minte–corp*, coord. Alexandru Surdu, Mona Mamulea, Titus Lates, Mihai Popa, Viorel Cernica, București, Editura Academiei Române, 2019, pp. 202–210.
- Chadwick, Owen, *The Secularization of the European Mind in the Nineteenth Century*, Cambridge, Cambridge University Press, 1975.
- Colman, Andrew M., *A Dictionary of Psychology*, Oxford, Oxford University Press, 2015.
- Du Bois-Reymond, Emil, „Despre limitele cunoașterii naturei” [1872], trad. din germană de Titu Maiorescu, *Convorbiri literare*, an XXV, nr. 8, 1891, pp. 620–645.
- Fechner, Gustav Theodor, *Elemente der Psychophysik*, Erster Theil, Leipzig, Druck und Verlag von Breitkopf und Härtel, 1860.
- Gori, Pietro, „Psychology without a soul, philosophy without an I. Nietzsche and 19th century psychophysics (Fechner, Lange, Mach)”, în João Constâncio, Maria João Mayer Branco, Bartholomew Ryan (eds.), *Nietzsche and the Problem of Subjectivity*, Berlin/Boston, Walter de Gruyter, 2015, pp. 166–195.
- Heidelberger, Michael, *Nature from Within: Gustav Theodor Fechner and His Psychophysical Worldview*, Translated by Cynthia Klohr, Pittsburgh, University of Pittsburgh Press, 2004 [1993].
- Høffding, Harald, *Esquisse d’une psychologie fondée sur l’expérience*, Traduit par Léon Poitevin, Préface de M. Pierre Janet, Paris, Félix Alcan, 1909 [1900].
- Lange, Frederick Albert, *The History of Materialism*, Authorised translation by Ernest Cheste Thomas, Vol. III, Boston, Houghton Mifflin, & Co., 1881 [1875].
- Michăilescu, Ștefan C., *Introducere la psihofizică*, București, Editura Librăriei Socec & Comp., 1892.
- Petrovici, Ioan, *Paralelismul psiho-fizic*, București, Atelierele Grafice I. V. Socec, 1905.
- Rădulescu-Motru, C., „Cauzalitatea mecanică și fenomenele psihice”, II, *Convorbiri literare*, XXVII, nr. 2, 1893, pp. 169–182.
- Rădulescu-Motru, C., *Problemele psihologiei*, București, Librăria Socec & Cie, 1898.

⁴⁰ „Fără sistem nervos nu există suflet (bineînțeles, dezvoltat), o poți accepta foarte bine, chiar când nu admiți că sufletul este *efectul* sistemului nervos.” Petrovici, *Paralelismul...*, p. 38.

-
- Scurtu, Nicolae (ed.), *Titu Maiorescu în corespondență cu Ion Petrovici. Completări edificatoare*, București, Editura Ars Docendi, 2017.
- Sprink, Walter, *Spinoza und Fechner: Ein Beitrag zu Einer Vergleichenden Untersuchung der Lehren Spinozas und Fechners*, Breslau, Druck von Wilh. Gottl. Korn, 1912.
- Stan, Aurel, *Eduard Gruber – Întemeietorul psihologiei experimentale în România*, Iași, Institutul European, 2013.
- Vetișanu, Vasile, „Ion Petrovici”, în *Istoria filosofiei românești*, Red. resp.: Nicolae Gogoneață, vol. II, București, Editura Academiei RSR, 1980, pp. 565–600.